

ชุมชนเลือนฤทธิ์ ในมิติประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

Luen Rit Community in Historical and Cultural Dimensions

อิทธิพร ขำประเสริฐ¹

Itthiporn Khumprasert

เสาวลักษณ์ นัทธิศรี²

Saovaluk Nutteesri

ปัญจพร ธนาวชิรานันท์³

Punjaborn Thanawachiranun

มหาวิทยาลัยคริสเตียน

Christian University of Thailand

วันที่รับบทความ : วันที่ 6 พฤษภาคม 2568

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 27 มิถุนายน 2568

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 30 มิถุนายน 2568

¹ ผู้อำนวยการสำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยคริสเตียน, E-mail : aunt.itthiporn@gmail.com

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการบริการสุขภาพ คณะสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยคริสเตียน, E-mail : saovaluknutteesri5@gmail.com

³ อาจารย์ประจำสาขาวิชาการจัดการท่องเที่ยวและบริการ คณะสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยคริสเตียน, E-mail : punjabornth@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ชุมชนเก่าแก่ในพื้นที่เขตเมืองชั้นในของกรุงเทพมหานคร โดยศึกษาถึง 1) พัฒนาการของพื้นที่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน และ 2) ความสำคัญของชุมชนในมิติวัฒนธรรม จากการศึกษาพบว่า 1) ชุมชนเลื่อนฤทธิ์มีพัฒนาการของพื้นที่มาเป็นลำดับ แบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลาสำคัญ ได้แก่ ช่วงที่ 1 ยุคการถือครองพื้นที่ของกลุ่มขุนนาง ข้าราชการ (พ.ศ. 2412-2451) ช่วงที่ 2 ยุคตึกแถวสำหรับอยู่อาศัย ประกอบการค้าขนาดย่อมและอุตสาหกรรมในครัวเรือน (พ.ศ. 2452-2499) ช่วงที่ 3 ยุคขยายขยายและการเข้ามาแทนที่ของธุรกิจค้าผ้า (พ.ศ. 2500 - 2540) และ ช่วงที่ 4 ยุคเปลี่ยนผ่านพลิกโฉมการพัฒนาพื้นที่ (พ.ศ.2541-ปัจจุบัน) และ 2) ความสำคัญของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในมิติวัฒนธรรม ได้แก่ การเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดี การอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะการเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ของคนเมือง

คำสำคัญ: พัฒนาการชุมชน, พื้นที่ทางวัฒนธรรม, สังคมเมือง

ABSTRACT

This academic article aims to study the Luen Rit community, an old community in the inner city area of Bangkok, by studying 1) the development of the area from the past to the present and 2) the importance of the community in the cultural dimension. The study found that 1) the Luen Rit community has undergone gradual development, divided into 4 important periods: Period 1: The era of land ownership by nobles and officials (1869-1908), Period 2: The era of shophouses for residence, small businesses, and household industries (1909-1956), Period 3: The era of expansion and the replacement by the fabric trade business (1957-1997), and Period 4: The era of transition and transformation of area development (1998-present). and 2) The importance of the Luen Rit community in the cultural dimension includes being a source for archaeological study, preserving the value of architecture, and especially being a modern cultural space for urban people.

KEYWORDS: Community Development, Cultural Space, Urban Society

ที่มาของชื่อชุมชน “เลื่อนฤทธิ์”

คำว่า “เลื่อนฤทธิ์” มาจากชื่อของคุณหญิงเลื่อน เทพหัสดิน ณ อยุธยา ในฐานะผู้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินมาตั้งแต่อดีต แต่การเรียกท่านว่า “เลื่อนฤทธิ์” สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเกิดขึ้นจากความคุ้นเคยของผู้คนในสมัยนั้นที่รู้จักท่านในนาม “เลื่อน ภรรยาหลวงฤทธิ์” นายเวร (พุด) เทพหัสดิน ณ อยุธยา ดังนั้นจึงเกิดการผนวกชื่อย่อของคุณหญิง “เลื่อน” และคำว่า “ฤทธิ์” เข้าไว้ด้วยกันซึ่งได้นำมาใช้เป็นชื่อเรียกจนติดปากคุ้นหูจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้จากการตีความของคนในชุมชนซึ่งมีกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนพำนักอาศัยอยู่ตั้งแต่ต้น มีการเรียกพื้นที่บริเวณนี้ในทางภาษาจีนว่า “เซียง ฮู่ ไหล” แปลเป็นภาษาไทยได้ว่า ภายในคฤหาสน์ของเสนาบดีหรือภายในคฤหาสน์แห่งความอนุเคราะห์ช่วยเหลือ โดยมีความหมายได้สองนัย คือ ประการแรก หมายถึง พระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อคุณหญิงเลื่อน กล่าวคือ การที่พระองค์ได้ทรงรับซื้อที่ดินจากคุณหญิงเลื่อน และนำมาพัฒนาให้เป็นที่อาศัยและทำการค้าของเอกชนรายย่อยใช้ประโยชน์ ประการต่อมา คือ พระเมตตาอนุเคราะห์ของรัชกาลที่ 5 ที่มีต่อคุณหญิงเลื่อน และครอบครัวซึ่งมิได้มีเฉพาะการที่พระองค์ทรงรับซื้อที่ดินเพื่อให้คุณหญิงนำเงินที่ได้จากการขายไปจุนเจือครอบครัวเท่านั้น ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง⁴ ที่คุณหญิงขอรับพระราชทานพระเมตตา (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2527)

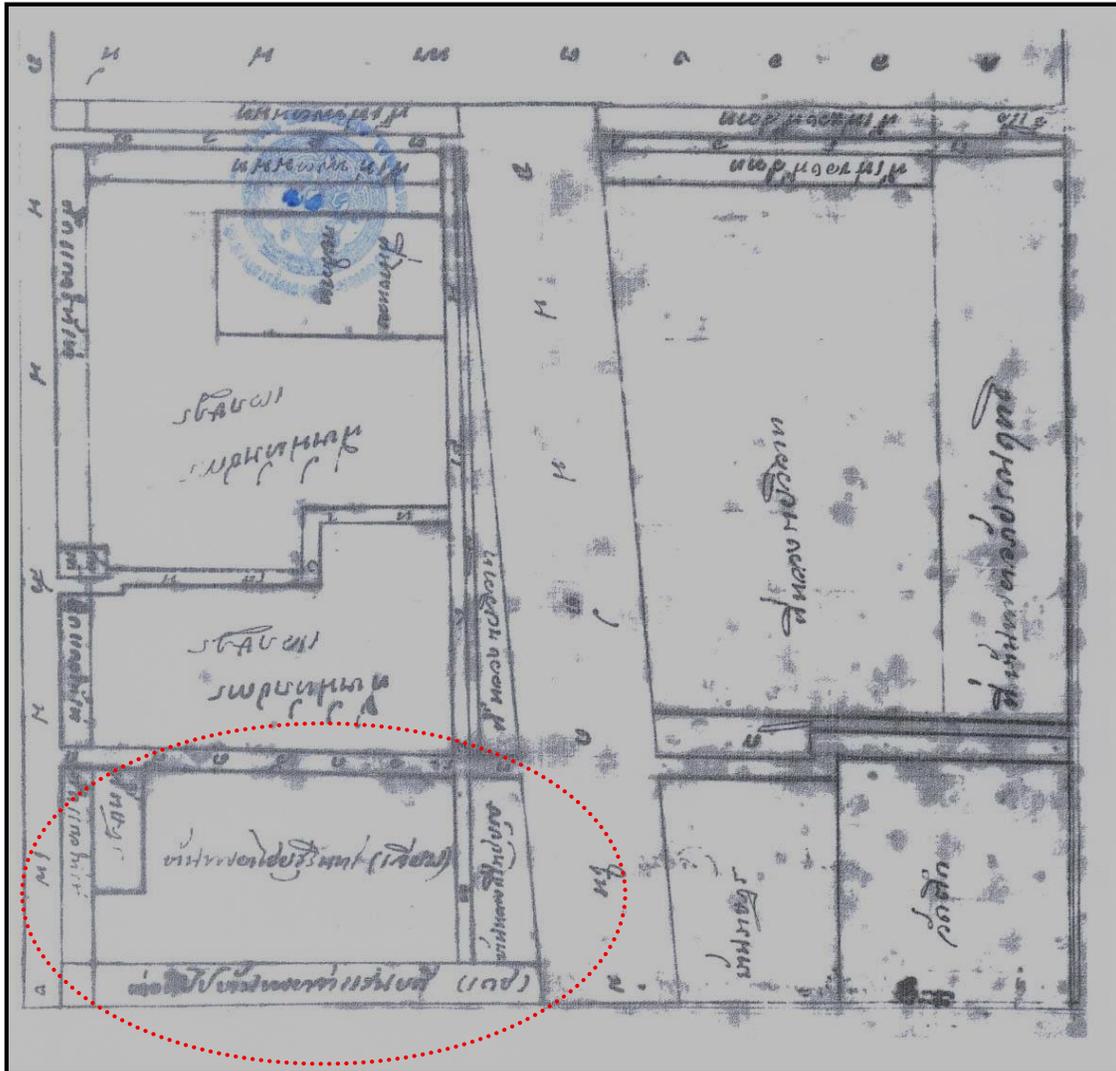
ลักษณะทางกายภาพของชุมชนในปัจจุบัน

จากการสำรวจทางกายภาพ และศึกษาแผนที่ พบว่า พื้นที่ของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ตั้งอยู่ในแขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เป็นย่านธุรกิจใจกลางเมือง มีขนาดเนื้อที่ประมาณ 6 ไร่ 3 งาน 95 วา หรือ 2,795 ตารางวา หากพิจารณาจากแผนผัง พื้นที่ของชุมชนจะมีลักษณะค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ดังนี้

ด้านทิศเหนือ ติดต่อกับถนนเยาวราชส่วนปลาย ใกล้แยกวัดตึกโดยพื้นที่ฝั่งตรงข้าม คือ ตลาดคลองถม

ด้านทิศใต้ ติดต่อกับถนนวานิช 1 บริเวณดังกล่าวเป็นย่านการค้าสำเพ็ง

⁴ พระเมตตาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่มีต่อครอบครัวของหลวงฤทธิ์นายเวร และคุณหญิงเลื่อน มิได้มีเฉพาะการนี้เท่านั้น พระองค์ยังทรงมีความอนุเคราะห์ในเรื่องอื่นๆอีกหลายครั้ง เช่น ในปี พ.ศ. 2434 คุณหญิงเลื่อนขอพระราชทานเงินค่าอากรที่หลวงฤทธิ์ค้างจ่ายค่าตลาดจากกระทรวงพระคลังมาเป็นค่าทำศพหลวงฤทธิ์ และขอเก็บเงินค่าเช่าที่ตลาดที่หลวงฤทธิ์นายเวรเคยได้รับ รวมทั้งการขอพระราชทานที่ฉางหลวงทำเป็นตลาดเพิ่มเติมขึ้นอีกหลังจากถูกถนนเยาวราชตัดผ่าน ในปี พ.ศ. 2444 กรณีที่กิจการโรงละครของคุณหญิงประสบกับการขาดทุนเกิดการฟ้องร้องเป็นข้อพิพาทขึ้น หรือในปี พ.ศ. 2448 คุณหญิงเลื่อน กู้เงินพระคลังข้างที่ 20,000 บาท เพื่อนำไปจุนเจือครอบครัวและลงทุนหาประโยชน์ในที่ดินผืนอื่น ๆ นอกจากนี้ หลังจากที่หลวงฤทธิ์นายเวรถึงแก่กรรมแล้ว พระองค์ยังทรงอนุเคราะห์ส่งเสียบุตรชายทั้ง 2 คน คือ พลเอก พระยาเทพหัสดิน (ผาด) และ พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ (จำรัส) ไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศด้วย (อิทธิพร ขำประเสริฐ, 2551)

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงการถือครองที่ดินชุมชนเลือนฤทธิ์ในอดีต ซึ่งอยู่ในกรรมสิทธิ์ของพระยาไชยสุรินทร์ (เจียมเทพหัตดิน) บิดาของหลวงฤทธิ์นายเวร (พุด) และ พระยาจำแสนบดี (เดช คฤเดช) บิดาของคุณหญิงเลือน และการถือครองที่ดินบริเวณใกล้เคียง (ถนนตัดใหม่ คือ ถนนเยาวราช) โดยที่ดินผืนดังกล่าวได้ตกทอดมาเป็นกรรมสิทธิ์ของคุณหญิงเลือนในภายหลัง

(ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ก.ร.5ค/10)

ที่ดินบริเวณดังกล่าวได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากรัฐในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้าของตลาดสำเพ็งทำให้รัฐมีการลงทุนตัดถนนหลายสายพาดผ่านพื้นที่เพื่อบรรเทาความแออัด และป้องกันปัญหาการเกิดไฟไหม้ เช่น ถนนสำเพ็ง ถนนเยาวราช ถนนจักรวรรดิ ซึ่งตัดผ่านโดยรอบที่ดินของคุณหญิงเลื่อน รวมทั้งมีการปลูกตึกแถวเพื่อรองรับการขยายตัวทางการค้าการลงทุนรายย่อย โดยหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการลงทุนสร้างตึกแถวใหม่ คือ กรมพระคลังข้างที่ที่มีความสนใจอีกทั้งยังมีศักยภาพด้านการลงทุนมาก ทั้งนี้เพราะการสร้างตึกแถวสามารถที่จะเก็บค่าเช่าได้ดอกเบี้ยมากกว่าการนำเงินไปฝากธนาคาร กล่าวคือ ธนาคารจะให้อัตราดอกเบี้ยเพียงร้อยละ 2 บาท ในขณะที่การลงทุนสร้างตึกแถวจะเก็บค่าเช่าได้ดอกเบี้ยร้อยละ 5 บาท ต่อปี (สุภางค์ จันทวานิช, 2549) กรมพระคลังข้างที่จึงปลูกตึกแถวให้เช่าทุกคราวที่มีการตัดถนนนัยของการพัฒนาพื้นที่ในลักษณะนี้จึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองจากชุมชนน้ำมาเป็นชุมชนบก และการเข้ามาแทนที่ของการคมนาคมทางบกมากขึ้น ที่ดินบริเวณชุมชนเลื่อนฤทธิ์ซึ่งเป็นมรดกของครอบครัวและภายหลังได้ตกทอดมาอยู่ในการถือครองของคุณหญิงเลื่อนก็ได้รับการพัฒนาจากกรมพระคลังข้างที่เช่นเดียวกับพื้นที่อื่น ๆ เนื่องจากคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ได้นำที่ดินผืนนี้จำหน่ายกรมพระคลังข้างที่ เนื่องด้วยเหตุต้องการนำเงินไปดูแลเงินเจ้าครอบครัว และต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงรับซื้อจากคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ไว้

พัฒนาการของพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในยุคนี้ สรุปได้ว่า พื้นที่ซึ่งแต่เดิมได้อยู่ในกรรมสิทธิ์การถือครองของคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ได้เปลี่ยนเป็นการถือครองของกรมพระคลังข้างที่ ประจวบกับนโยบายการพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ของรัฐที่มีอยู่แล้วอันมีสาเหตุมาจากอิทธิพลของตลาดสำเพ็งที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นทุกขณะจึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ช่วงที่ 2 ยุคตึกแถวสำหรับอยู่อาศัย ประกอบการค้าขนาดย่อมและอุตสาหกรรมในครัวเรือน (พ.ศ. 2452-2499)

หลังจากที่กรมพระคลังข้างที่ได้รับซื้อที่ดินจากคุณหญิงเลื่อนฤทธิ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระคลังข้างที่ได้ดำเนินการจัดสร้างตึกแถวขึ้นจำนวนหลายห้อง มีบรรดากลุ่มคนมากมายที่ได้เข้ามาเช่าตึกแถวโดยส่วนใหญ่มาเช่าเพื่อการอยู่อาศัย และบางส่วนประกอบการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปในตัวด้วย มีทั้งกลุ่มคนไทย และโดยเฉพาะกลุ่มคนจีนที่พอมิเงินเก็บเล็กผสมน้อยซึ่งหวังจะมาตั้งตัวในพื้นที่เพื่อสร้างฐานะให้แก่ตนเอง เข้ามาเช่าอยู่และทำการค้าขาย นอกจากนี้ยังสันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีชาวตะวันตกอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะสังเกตเห็นได้ชัดเจนจากประกาศของกรมพระคลังข้างที่อันเกี่ยวข้องกับหลักฐานการจ่ายค่าเช่า ซึ่งมีการจารึกไว้บนผนังอาคารถึง 3 ภาษา คือ ภาษาไทย จีน และอังกฤษ เพื่อใช้สื่อสารต่อผู้เช่าที่มีอยู่หลายกลุ่มถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญชิ้นหนึ่ง

ภาพที่ 4 ประกาศของกรมพระคลังข้างที่
(ที่มา: กรมศิลปากร, 2546)

การดำเนินชีวิตประจำวันของผู้เช่าในยุคนี้สามารถที่จะแยกออกได้เป็นสองลักษณะที่สำคัญ คือ ส่วนแรกเป็นกลุ่มคนที่ไปทำงานนอกบ้าน ทั้งในตัวตลาดสำเพ็ง โดยไปค้าขายหรือรับจ้างซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มของคนจีนที่มีความสามารถในการประกอบธุรกิจการค้า หรือการไปทำงานเป็นลูกจ้างในหน่วยงานราชการตามท้องที่ต่าง ๆ ของพระนคร และส่วนที่สอง คือ กลุ่มคนที่ใช้พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและประกอบการค้าขายไปในตัว

พื้นที่บริเวณที่อยู่ด้านนอกของชุมชนตติริมถนนเยาวราชมีร้านค้าจำหน่ายสินค้าประเภทต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น ร้านอาหาร กาแฟ สินค้าจำพวกขนม เช่น ขนมเปี๊ยะ จันอับ น้ำตาลกรวด นอกจากนี้ยังมีเครื่องเคลือบ ภาชนะ ของเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ อาทิ พัด หมวก ร่ม หมวกจีน ลูกคิด ยาสมุนไพรทั้งไทยและจีน เป็นต้น สินค้าส่วนใหญ่ล้วนมาจากตลาดสำเพ็งซึ่งจะนำเข้ามาจากประเทศจีนโดยเรือสำเภาแทบทั้งสิ้น บางรายมีการนำวัตถุดิบมาจากประเทศจีนแล้วนำมาแปรรูปเพื่อจำหน่ายใหม่ ส่วนพื้นที่บริเวณตอนในชุมชน การประกอบอาชีพของผู้เช่าส่วนใหญ่จะเป็นการตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปเพื่อจำหน่ายแบบค้าส่ง เนื่องจากในช่วงเวลานี้เสื้อผ้าสำเร็จรูปกำลังได้รับความนิยมจากผู้คน โดยจะมีการดำเนินกิจกรรมการค้าเป็นไปในลักษณะของอุตสาหกรรมแบบครัวเรือนที่ใช้แรงงานจากสมาชิกในครอบครัวและญาติ ๆ คนในละแวกบ้านร่วมกันผลิต เมื่อผลิตเสร็จแล้วจะมีพ่อค้าตามต่างจังหวัดมารับซื้อสินค้าถึงที่ สำหรับวัตถุดิบที่ใช้ คือ

ผ้าประเภทต่าง ๆ ก็มาจากตลาดสำเพ็ง โดยผู้ที่เป็นเจ้าของกิจการค้าผ้าในสำเพ็งส่วนใหญ่จะอยู่ในกลุ่มคนซีกซ์ ซึ่งมีเครือข่ายนำเข้าผ้าจากประเทศอินเดีย และต่อมามีการขยายตัวมาสู่ในกลุ่มชาวจีน

อิทธิพลของตลาดสำเพ็งซึ่งเป็นศูนย์รวมสินค้านานาชนิดของกรุงเทพฯ ที่ถูกนำเข้าจากต่างประเทศ และในท้องถิ่นต่าง ๆ นับว่ามีผลต่อพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์มาก ในช่วงรัชกาลที่ 7-8 มีกลุ่มผู้คนมากมายที่เดินทางมาจากต่างจังหวัดโดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าทั้งหลายที่มาซื้อสินค้าในตัวตลาดสำเพ็งเพื่อนำกลับไปจำหน่ายในต่างจังหวัด และได้มาแวะพักค้างคืนในพื้นที่ เพราะจากการสัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ที่อยู่ในพื้นที่ปัจจุบันเล่าให้ฟังว่า ในอดีตพื้นที่แห่งนี้มีโรงแรมให้เช่าสำหรับผู้เดินทางไกลมาจากต่างจังหวัดและไม่สามารถเดินทางกลับบ้านได้ภายในวันเดียวเนื่องจากการคมนาคมในสมัยนั้นไม่สะดวก ดังนั้นจึงแวะพักค้างคืนและนำสินค้ามาพักไว้ก่อน วันรุ่งขึ้นจึงเดินทางกลับ ซึ่งมีผู้คนมาใช้บริการมากพอควร อย่างไรก็ตามเมื่อความเจริญทางด้านคมนาคมที่แพร่ขยายออกไปสู่แถบชานเมืองและต่างจังหวัดมากขึ้น ผู้คนเดินทางไปมาสะดวกมีจำเป็นต้องแวะพักในพื้นที่ โรงแรมดังกล่าวก็ได้รับความนิยมน้อยลงและได้ถูกปรับเปลี่ยนสภาพมาเป็นหอนางโลมซื่อ ก่อของย่านนี้ ดังที่ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวไว้ในบันทึกของคนร่วมสมัย “กรุงเทพฯเมื่อวานนี้” ว่า (กาญจนาคพันธ์, 2545)

“ส่วนทางขวามีลงสะพานกาญจนาภิเษกไปเป็นโรงยี่เกหลงสันทนากการกิจ ต่อไปเป็นตึกแถวถึงสี่แยกวัดตึกข้ามถนนไปก็เป็นตึกแถวจนถึงเวียงหนึ่งเรียกว่า เวียงท่านเลื่อนฤทธิ์ ในเวียงนี้เป็นเวียงขายน้ำชา ถ้าเดินเข้าไปก็จะได้ยินเสียงเจี๊ยแต่จ้อของแม่สาวจีนเรื่อยไป คนจีนหรือคนไทยแวะเข้าไปได้หกสลึงเท่านั้นเอง (แต่แพงสำหรับสมัยนั้นหน่อยนะ)”

พัฒนาการของพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในยุคนี้ สรุปได้ว่าหลังจากที่กรมพระคลังข้างที่ได้สร้างตึกแถวให้เช่าเสร็จแล้ว พื้นที่เลื่อนฤทธิ์ได้กลายเป็นหมู่บ้านพักอยู่อาศัยและทำการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ของคนหลากหลายกลุ่มทั้งคนไทย คนต่างชาติ โดยเฉพาะกลุ่มคนจีน พื้นที่นี้ยังคงมีปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องกับตัวตลาดสำเพ็ง เนื่องจากสำเพ็งแหล่งค้าขายผ้าที่เป็นแหล่งวัตถุดิบนำมาตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปซึ่งเป็นกิจกรรมการค้าหลักของคนในพื้นที่ รวมไปถึงพื้นที่ด้านหน้าของย่านที่ติดกับถนนเยาวราชยังเป็นเส้นทางการสัญจรทางบกที่สำคัญซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปยังย่านการค้าอื่น ๆ ในระแวกเดียวกัน

ช่วงที่ 3 ยุคขยายขยายและการเข้ามาแทนที่ของธุรกิจค้าผ้า (พ.ศ.2500 - 2540)

ในปี พ.ศ. 2500 การถือครองที่ดินในพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ของกรมพระคลังข้างที่ได้เปลี่ยนมาอยู่ในการถือครองของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เนื่องจากการจัดระเบียบเกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ใหม่ ที่ดินบริเวณชุมชนเลื่อนฤทธิ์ได้รับโอนมาจากสำนักงานพระคลังข้างที่เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2500 จำนวน 1 แปลง คือ โฉนดที่ดินเลข 3312 และรับโอนมาจากกระทรวงการคลัง เมื่อวันที่

21 เมษายน 2501 จำนวน 7 แปลง และมีโฉนดตกค้างอีก 1 แปลง ซึ่งมีการออกในปี 2546 ที่ผ่านมา (สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, ม.ป.ป)

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา รัฐส่วนกลางเริ่มมีแนวนโยบายการพัฒนาประเทศที่ชัดเจน โดยปรากฏจากการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี 2504 ผลจากแผนดังกล่าวได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมไทยในหลายประการ อย่างเช่น การให้ความสำคัญกับการลงทุนพัฒนาภาคอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้นมากขึ้นเกิดการขยายตัวของเมืองโดยเฉพาะพื้นที่กรุงเทพมหานคร เป็นแหล่งดึงดูดผู้คนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อที่จะเข้ามาแสวงหารายได้และเริ่มต้นชีวิตใหม่ ในช่วงนี้เองพื้นที่ชุมชนแออัดก็ ได้มีผู้คนกลุ่มใหม่ ๆ เข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่อย่างต่อเนื่องเป็นเพราะว่าผู้เช่าเดิมได้ทยอยย้ายกันออกไปหาแหล่งที่อยู่ใหม่ โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้ที่ประกอบกิจกรรมการค้าเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปที่มีการย้ายออกไปอยู่ตามแหล่งการค้าเสื้อผ้าในย่านอื่นที่เกิดขึ้นใหม่ ผสมกับความก้าวหน้าในเทคโนโลยีที่ใช้ในอุตสาหกรรม การตัดเย็บเสื้อผ้า ดังนั้นจึงทำให้ผู้ประกอบการหลายรายในพื้นที่ ซึ่งมีทุนหรือเงินเก็บเพียงพอ จึงคิดที่จะย้ายออกไปเพื่อขยายกิจการโดยหาที่อยู่ใหม่ในแหล่งอื่น ๆ สำหรับกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ได้แก่ กลุ่มคนไทย เชื้อสายจีนที่ขยับขยายตัวมาจากตลาดสำเพ็ง กลุ่มคนไทยเชื้อสายซีกบางส่วนที่มาจากพื้นที่ใกล้เคียง เช่น พาดูรี หรือที่มาจากต่างประเทศ กลุ่มคนที่มาจากต่างจังหวัด การเข้ามาของกลุ่มคนเหล่านี้เกือบทั้งหมด จะเข้ามาค้าขายสินค้าส่งจำพวกผ้าผืน และผ้าพับต่าง ๆ ซึ่งกำลังเป็นที่ต้องการของตลาดในช่วง ระยะเวลาดังกล่าว เนื่องจากอุตสาหกรรมสิ่งทอได้รับการสนับสนุนจากรัฐ หลังจากทีรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรมในปี พ.ศ. 2505 บังคับให้ส่งผลให้สินค้าผ้าทอ และผ้าผืน ประเภทต่าง ๆ ที่จำหน่ายอยู่ในตลาดสำเพ็งตลอดแนวสองฝั่งถนนวานิช 1 และในพื้นที่ชุมชนแออัด ล้วนเป็นวัตถุดิบที่นำไปแปรรูปเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูปและสินค้าที่มีส่วนประกอบจากผ้าประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นทั้งสินค้าส่งออกและใช้ภายในประเทศที่มีปริมาณสูงมากในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา (ปัทมาวดี คนธิ คามี และ อุไร หงสกุล, 2531) เจ้าของกิจการค้าผ้าในฐานะพ่อค้าคนกลางเหล่านี้ล้วนมีประสบการณ์เป็น ทุนเดิมอยู่แล้ว ในการค้าขาย เช่น ในกลุ่มของคนจีนที่ส่วนใหญ่เคยเป็นลูกจ้างเข็นผ้ามาก่อนในตลาดสำเพ็ง และพัฒนามาเป็นเจ้าของกิจการ กลุ่มคนอินเดียที่มีความสามารถทางการค้าอีกทั้งยังมีแหล่งที่มาหรือ ต้นตอของประเทศ ซึ่งมีวัตถุดิบ คือ ฝ้ายในการผลิตผ้าอยู่เป็นจำนวนมากและมีเครือข่ายทางการค้าในกลุ่ม ชาติพันธุ์เดียวกัน อย่างไรก็ตามได้มีผู้คนบางส่วนที่จำหน่ายสินค้าประเภทอื่น ๆ ในพื้นที่ด้วย เช่น สินค้า จำพวกยา อุปกรณ์ ชิ้นส่วน และฮาร์ดแวร์ประกอบเครื่องจักรนานาชนิด ซึ่งจะทำการค้าขายอยู่ในตึกแถว แถบที่ติดกับถนนเยาวราช ในขณะที่ผู้ค้าส่งสินค้าผ้าส่วนใหญ่จะอยู่ถัดเข้ามาทางตอนในของพื้นที่ซึ่งติดต่อกับถนนวานิช 1 และด้านถนนมหาจักร

การเริ่มเข้ามาอยู่ในพื้นที่ของผู้คนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาประกอบการค้าขายผ้ากับผู้เช่าที่มีอยู่เดิมเป็นจำนวนมากได้ทำให้บรรยากาศของพื้นที่ในช่วงนี้จึงคึกคักเป็นพิเศษ ทั้งทางด้านการค้าที่พื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ได้กลายเป็นพื้นที่ค้าส่งผ้าที่สำคัญของกรุงเทพฯแห่งหนึ่งที่ต้องเนื่องกับตลาดสำเพ็ง สำหรับบรรยากาศทางด้านการค้าของพื้นที่แห่งนี้ซึ่งเป็นแหล่งค้าส่งผ้าทอดเนื่องจากตลาดสำเพ็งที่สำคัญมีลูกค้าติดต่อซื้อขายกันอย่างไม่ขาดสายทั้งลูกค้าที่อยู่ในพื้นที่กรุงเทพฯและจากต่างจังหวัด และในโรงงานอุตสาหกรรมตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูปตามแหล่งต่าง ๆ สินค้าผ้าที่มีจำหน่ายอยู่ในพื้นที่มีอยู่ด้วยกันหลากหลายชนิด เช่น ผ้าแพร ผ้ามุ้ง ผ้ายาขาย ผ้าโสร่ง ผ้าเทป ผ้ากำมะหยี่ เป็นต้น ผ่านานาชนิดเหล่านี้จะถูกซื้อมาจากโรงงานทั้งภายในและต่างประเทศ โดยเฉพาะโรงงานต่างประเทศ เช่นญี่ปุ่น เกาหลีใต้ที่เข้ามาตั้งโรงงานในไทย รวมทั้งบริษัทผู้แทนจำหน่ายต่าง ๆ โดยพ่อค้าคนกลางในพื้นที่จะซื้อต่อมาแล้วนำไปจำหน่ายต่อแก่โรงงานแปรรูปหรือผู้ค้ารายย่อยอื่น ๆ นอกจากนี้บรรดาลูกจ้างของร้านค้าภายในพื้นที่เป็นคนที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่ซึ่งเข้ามาเป็นแรงงานในเมือง เนื่องจกตลาดสำเพ็งนับเป็นแหล่งจ้างงานที่สำคัญแห่งหนึ่ง และการเติบโตของเมืองที่ยังกระจุกอยู่ในย่านใจกลางเมืองอันเป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาเมืองตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะดังกล่าว อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้การใช้พื้นที่ของสมาชิกในครอบครัวพบว่า แต่ละครอบครัวเริ่มที่จะมีจำนวนสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นทำให้พื้นที่อยู่อาศัยคับแคบลง ไม่เพียงพอต่อความต้องการค้าขายและอยู่อาศัย ในช่วงนี้บ้านหลายหลังจึงได้ทำการต่อเติมอาคารให้มีความสูงขึ้นเพื่อเพิ่มพื้นที่การใช้สอยอีก 1-2 ชั้นจากที่มีอยู่เดิม 2 ชั้น แต่บางครอบครัวพื้นที่ไม่พอจึงทำให้สมาชิกในรุ่นลูกรุ่นหลานไปหาที่อยู่ใหม่ในแถบชานเมือง บุตรหลานบางส่วนที่สืบทอดกิจการต่อจากคนรุ่นพ่อเข้ามาทำงานในพื้นที่ช่วงเช้า พอดตกเย็นกลับไปพักผ่อนในพื้นที่ จึงทำให้เกิดการแบ่งแยกกันระหว่างที่อยู่อาศัยและสถานที่ทำงานขึ้น ในขณะที่สมาชิกบางส่วนไปประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้แยกครอบครัวตนเองออกไปอยู่นอกพื้นที่ ส่วนห้องเช่าก็มีการให้ผู้ที่สนใจโดยเฉพาะบริษัทค้าผ้าทอรายใหม่ ๆ ที่เข้ามาอย่างต่อเนื่องมาเช่าพื้นที่ของตนเพื่อหารายได้จากค่าเช่าที่อีกทีหนึ่ง

พัฒนาการของพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในระยะนี้สรุปได้ว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เห็นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในด้านของการใช้พื้นที่จากผู้คนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ซึ่งได้ทำให้พื้นที่นี้กลายเป็นแหล่งธุรกิจค้าส่งผ้าทอดที่ใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ เกิดการแบ่งแยกกันระหว่างที่อยู่อาศัยกับสถานที่ทำงานของผู้คนในพื้นที่เนื่องจากครอบครัวขยายขึ้นทำให้พื้นที่ที่มีอยู่อย่างจำกัดมีไม่เพียงพอกับความต้องการ

ช่วงที่ 4 ยุคเปลี่ยนผ่านพลิกโฉมการพัฒนาพื้นที่ (พ.ศ. 2541-ปัจจุบัน)

สถานการณ์ในพื้นที่ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา⁵ มีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่หลายอย่าง ในปี พ.ศ. 2540 พื้นที่เลื้อนฤทธิ์ได้ถูกจดทะเบียนเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากสำนักงานเขต เมื่อวันที่ 13 มิถุนายน จากสำนักงานเขตสัมพันธวงศ์ เพื่อใช้เป็นข้อมูลการจัดระเบียบด้านการปกครองท้องถิ่น ต่อมา ในปี 2544 มีการเลือกพื้นที่ของชุมชนให้เป็นพื้นที่ปรับปรุงตัวอย่างในฐานะพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ จากสำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร โดยในปี 2545 ได้มีการปรับปรุงทาสีปูกระเบื้องถนนใหม่เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวซึ่งเป็นส่วนต่อเนื่องกับเกาะรัตนโกสินทร์ และในปี 2546 เจ้าของพื้นที่ คือ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้รับข้อเสนอจากบริษัทเอกชนรายหนึ่งที่จะเข้ามาลงทุนจัดทำโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้ใหม่ให้กลายเป็นศูนย์การค้าขนาดใหญ่ มีหนังสือบอกเลิกสัญญาแก่ผู้เช่า ซึ่งได้รับการคัดค้านจากผู้คนที่อยู่อาศัย เนื่องจากมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิต และการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีมาอย่างยาวนาน ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อต่อสู้กับบริษัทจากภายนอกที่จะเข้ามาทำการพัฒนาพื้นที่ ด้วยกลยุทธ์หลายรูปแบบ เช่น การยื่นเรื่องต่อกรมศิลปากรเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของอาคารเก่าแก่ของชุมชน การจัดเวทีเสวนาวิชาการอนุรักษ์ชุมชนเมือง การหาพันธมิตรเครือข่ายจากนักวิชาการและนักการเมืองท้องถิ่นเพื่อสนับสนุนการดำเนินการ การถวายฎีกา และที่สำคัญ คือ การเสนอการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยจัดทำข้อเสนอโครงการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ โดยการจัดทำผังแม่บทที่จะรวมมิติของการอนุรักษ์อาคาร การสร้างสภาพแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวและถนนคนเดิน และรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของย่านธุรกิจค้าปลีกและค้าส่ง มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อบริหารจัดการพื้นที่โดยเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ สำนักผังเมือง กรุงเทพ และผู้ชำนาญการมาเป็นที่ปรึกษา รวมทั้งองค์กรชุมชนเสนอที่จะจ่ายเงินให้กับสำนักงานทรัพย์สินฯ ในจำนวนที่เท่ากับบริษัทจากภายนอกจะเข้ามาพัฒนาพื้นที่แทน (จิราภา วรเสียงสุข และ อธิธิพร ขำประเสริฐ, 2551)

⁵ ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา พื้นที่ของชุมชนเมืองโดยเฉพาะในย่านประวัติศาสตร์ ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาพื้นที่หลายแห่ง เป็นผลมาจากการกำหนดนโยบายของภาครัฐ รวมทั้งเจ้าของที่ดินภาคเอกชนที่มีแผนงานเพิ่มศักยภาพของที่ดินด้วยการลงทุนให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจเป็นหลัก หรือประโยชน์ต่อการท่องเที่ยว กรณีตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรม เช่น แผนแม่บทการพัฒนาและอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเน้นการเปิดภูมิทัศน์ของพื้นที่ของวัด โบราณสถาน เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว มีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของผู้คนในชุมชนป้อมมหากาฬ แผนพัฒนาโครงการรถไฟฟ้าใต้ดิน บริเวณวัดมิ่งกรมลาวาสที่มีผลกระทบต่อการสูญหายไปอาคารเก่าแก่บางส่วนและผู้ประกอบอาชีพจำหน่ายกระดาษไหว้เจ้าของชุมชนเจริญไชย นโยบายการพัฒนาที่ดินของวัดยานนาวาบนพื้นที่ของชุมชนซอยห้วยหลี่ เป็นต้น

ภาพที่ 5 แบบแปลนการก่อสร้างศูนย์การค้าในบริเวณพื้นที่ของชุมชน โดยบริษัทภายนอก (ที่มา: Worasiangsuk, and Khumprasert, 2011)

ภาพที่ 6 แบบแปลนการก่อสร้างศูนย์การค้าในบริเวณพื้นที่ของชุมชน โดยบริษัทภายนอก (ที่มา: จิราภา วรเสียงสุข, และ อธิธิพร ขำประเสริฐ, 2551)

การต่อสู้ของชาวชุมชนใช้ระยะเวลาเกือบ 10 ปี จนกระทั่งในปี 2555 สำนักงานทรัพย์สินฯ ได้ตอบรับข้อเสนอของชุมชน ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นผลมาจากการปกป้องสิทธิการใช้พื้นที่ของชุมชนที่มีมาอย่างยาวนาน รวมทั้งได้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ชุมชนเมืองโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเอง ต่อมาชุมชนจึงได้จัดตั้งบริษัท ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ จำกัด ขึ้นมาเพื่อบริหารจัดการพื้นที่ และได้สัญญาเช่าพื้นที่ต่อ และในปี 2557 มีการประกาศขอความร่วมมือจากผู้อยู่อาศัยให้ย้ายออกจากพื้นที่เพื่อทำการปรับปรุงขนาดใหญ่ โดยมีการฟื้นฟูอาคารและการขุดค้นทางโบราณคดี ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีทั้งชาวชุมชนที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แต่ด้วยหลักการมีส่วนร่วมโดยยึดเสียงส่วนใหญ่ของผู้มีสิทธิอาศัย จึงสามารถขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงตามแผนการดำเนินงานที่ชุมชนวางไว้ได้ จนกระทั่งในปี 2564 โครงการฟื้นฟูกลุ่มอาคารแล้วเสร็จ ผู้มีสิทธิอาศัยของชุมชนทยอยย้ายเข้าชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยปัจจุบันมีทั้งผู้เช่ารายเดิมที่มาสานต่อกิจการ และผู้เช่ารายใหม่ที่เข้ามาทำธุรกิจในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะการนำเสนอสินค้าสมัยใหม่ที่ตอบสนองกับการเป็นย่านถนนคนเดินในช่วงตอนปลายของถนนเยาวราช

ความสำคัญของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในมิติวัฒนธรรม

จากการสำรวจกิจกรรมที่เกิดชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ทำให้เห็นว่าพื้นที่แห่งนี้มีความสำคัญในมิติทางวัฒนธรรม ดังนี้

การเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดี

เนื่องจากชุมชนเลื่อนฤทธิ์ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ตามพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ในช่วงเริ่มการฟื้นฟูพื้นที่ที่กรมศิลปากรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนบูรณะ โดยเฉพาะในส่วนของสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ในการสำรวจพื้นที่

เมื่อมีการขุดพื้นผิวหน้าดินลงไปราว 50 เซนติเมตร ได้พบโบราณวัตถุมากกว่า 3,000 ชิ้น อาทิ ชุดเครื่องถ้วยจีน ยุโรป ญี่ปุ่น ชามแบบจีนสมัยปลายราชวงศ์ซิง ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา หม้อตาล หม้อทะนง คนโท ขวดเหล้าไวน์ที่ยังมีน้ำอยู่ ขวดน้ำหมึก ขวดน้ำหอม ปี่ดินเผา (เหรียญสำหรับใช้แทนเงินพนัน) เกือกม้า เศษเปลือกหอยแครง หอยโข่ง ไพน่กกระจอก เป็นต้น จึงสันนิษฐานได้ว่า สิ่งของเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นของชาวจีนเชื้อสายจีนแคะและฮกเกี้ยนที่ได้อพยพและเข้ามาพำนักในชุมชน สะท้อนให้เห็นว่าในอดีตมีการนำสินค้าหลากหลายประเภทจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายที่ในเมืองหลวง รวมไปถึงขุดพบหลักฐานทางโบราณคดีของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในอดีต เช่น เส้นทางถนนภายในชุมชน ซึ่งเชื่อมต่อไปยังตลาดสำเพ็ง และวิธีการวางรากฐานอาคารห้องแถวด้วยภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมในช่วงที่มีการแพร่หลายของการสร้างตึกแถวบริเวณนอกกำแพงพระนคร สมัยรัชกาลที่ 5

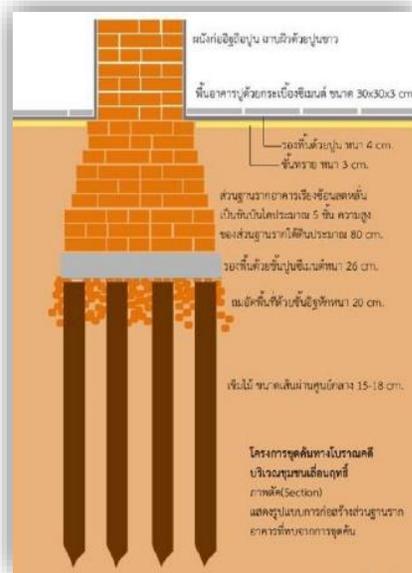
ภาพที่ 7 การจัดแสดงนิทรรศการโบราณวัตถุที่ขุดพบ
(ที่มา: เมืองโบราณ, 2561)

ภาพที่ 8 สภาพของโบราณวัตถุที่นำขึ้นมาจากใต้ดิน
(ที่มา: โครงการชุมชนเลื่อนฤทธิ์, 2557)

ภาพที่ 9 การจัดแสดงนิทรรศการโบราณวัตถุที่ขุดพบ
(ที่มา: โครงการชุมชนเลื่อนฤทธิ์ เขาวราช, 2557)

ภาพที่ 10 รากฐานโครงสร้างตึกแถวในชุมชน
(ที่มา: กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์, 2627)

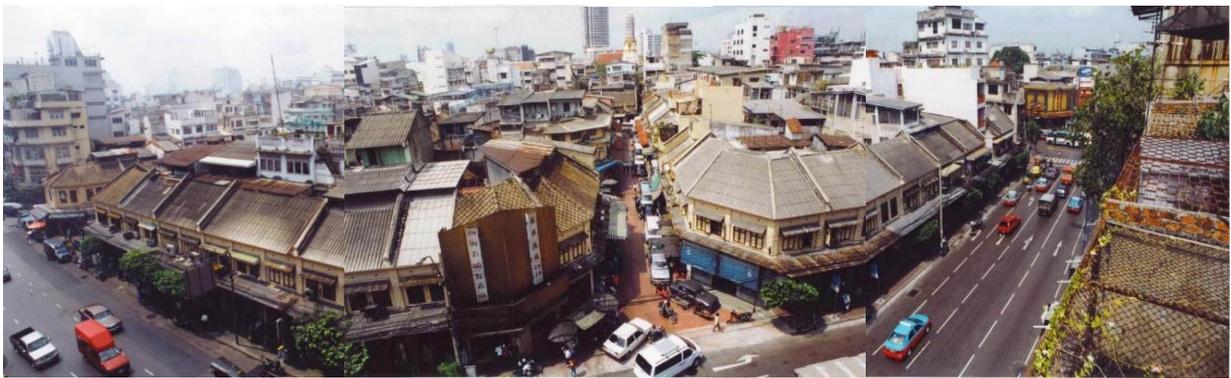
จากการขุดค้นทางโบราณคดีของ กรณีการ สุธีรัตนภิรมย์ (2562) ในบริเวณชุมชนทำให้ได้องค์ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับการก่อสร้างฐานรากของตึกแถวโดยวิธีแบบโบราณ โดยพบว่าพื้นตึกแถวเลื่อนฤทธิ์ปูด้วยกระเบื้องซีเมนต์รองพื้นด้วยปูนขาวหนา มีการถมทรายหนา ฐานรากอาคารแบบผนังรับน้ำหนักหนา มีเรียงอิฐ 14 ชั้นอิฐ โดยเรียงตัวแบบชั้นบันไดลดหลั่นกัน ใต้ฐานรากอิฐรองพื้นด้วยปูนหนา ใต้พื้นปูนเป็นชั้นอิฐหักถมปรับพื้นที่และบริเวณใต้ชั้นปูนวางรองด้วยเข็มไม้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15-18 เซนติเมตร โดยเข็มไม้แต่ละต้นเรียงห่างกัน นอกจากนี้ยังมีการขุดค้นได้พบแนวถนนเดิม เป็นถนนปูด้วยอิฐ ลึกจากผิวดินประมาณ 50 เซนติเมตร วางเรียงกัน 2 ชั้นอิฐ อิฐชั้นล่างวางแนวอนสลับด้านสั้นด้านยาว ต่อมามีการปรับถนนใหม่ โดยถมด้วยชั้นทรายหนาประมาณ 5-10 เซนติเมตร แล้วจึงปูอิฐชั้นบน โดยใช้ส่วนสั้นอิฐวางเรียง ในช่วงที่เป็นผืนที่ดินเดิมของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ เคยมีตลาด โรงละคร และตึกแถวไม้ ซึ่งยังปรากฏร่องรอยของกลุ่มของเศษกระเบื้องมุงหลังคาเป็นจำนวนมากตกอยู่ริมถนน นอกจากนี้ยังมีการศึกษาตัวอย่างของภาชนะดินเผาเงินจำนวนหนึ่งที่ขุดพบในชุมชนของ ชนน วัฒนะกุล (2560) พบว่า ภาชนะดินเผาเนื้อกระเบื้องที่พบสามารถกำหนดอายุได้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งสอดคล้องกับประวัติของพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ โดยพบเครื่องถ้วยในสมัยราชวงศ์ซิง สมัยจักรพรรดิเต๋ากวางถึงจักรพรรดิเสียนเฟิง ปัจจุบันชุมชนได้มีนำวัตถุโบราณที่ขุดค้นพบบางส่วนจัดแสดงไว้ที่ห้องนิทรรศการภายในชุมชนเพื่อให้ผู้ที่มาเยี่ยมชมได้ศึกษาเรียนรู้

การอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม

จากการสำรวจในพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ก่อนปรับปรุงในปัจจุบันมีสิ่งปลูกสร้างที่ประกอบไปด้วยอาคารโบราณซึ่งกรมพระคลังข้างที่ได้จัดสร้างขึ้นในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 โดยแบ่งเป็นหมู่อาคารได้ 6 กลุ่ม มีห้องเช่าทั้งหมดจำนวน 225 คูหา อาคารตึกแถวในพื้นที่ส่วนใหญ่มีระดับความสูง 2 – 4 ชั้น ในส่วนที่มีระดับความสูง 2 ชั้น เป็นสถาปัตยกรรมแบบซิโน-โปรตุเกส (Sino-Portuguese) หรือรูปแบบของสถาปัตยกรรมยุโรปยุคนีโอคลาสสิก มีลักษณะคล้ายคลึงกับตึกแถวในป็นัง มาเลเซีย และบริเวณแพรงภูธรแพรงนรา หน้ากว้างของแต่ละคูหากว้างเพียง 3.20 เมตร โดยมีอยู่ 2 รูปแบบใหญ่ ๆ แบบแรก คือ มีหลังคามุงกระเบื้องวาว ชั้นล่างเดิมเป็นประตูบานเฟี้ยม 6 บาน มีลวดลายปูนปั้นตามซุ้มประตู หน้าต่างชั้นบนส่วนใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมมีสองช่อง แต่ละช่องมีบานเปิดสองบาน มีกันสาดและช่วงลมเหนือหน้าต่างแบบที่สอง คือ หลังคาเป็นเฉลียงมีลูกกรงระเบียงปูน ส่วนรายละเอียดหน้าต่างและประตูคล้ายคลึงกับรูปแบบแรก (ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2544)

ลักษณะของการก่อสร้างตึกบริเวณนี้จะไม่มีการปักเสาเข็มเป็นแกนหลักเหมือนกับการสร้างตึกในสมัยปัจจุบัน แต่จะมีท่อนซุงเป็นจำนวนมากที่วางอยู่ใต้ผืนดินเพื่อรับน้ำหนักอาคาร มีโครงสร้างระบบเสา-คานผสมกับผนังรับน้ำหนัก พื้นที่ชั้น 2 จะเป็นโครงสร้างไม้ ระบบคาน-ตง ปูพื้นไม้ โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ ผนังกันระหว่างคูหาจะก่ออิฐฉาบปูน สูงขึ้นไปถึงหลังคา ทำเป็นผนังกันไฟ ช่วงละ 2-3 คูหา ซึ่งเป็นผนังกันไฟที่สร้างขึ้นภายหลังมีพระราชบัญญัติป้องกันอัคคีภัย (กรมศิลปากร, 2546) ตึกแถวในชุมชนเลื่อนฤทธิ์ถือได้ว่ามีลักษณะเฉพาะที่เป็นตัวแทนของการพัฒนาเมือง สะท้อนถึงพระมหากษัตริย์คณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดเกล้าฯ ให้นำรูปแบบการก่อสร้างอาคารมาจากต่างประเทศ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของยุทธศาสตร์การพัฒนาเมืองที่ทำให้ประเทศชาติรอดพ้นจากการล่าอาณานิคมของชาวตะวันตก ซึ่งในหลายประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมได้ทำลายอาคารเหล่านี้ไปมาก เนื่องจากเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความสูญเสียเอกราช ซึ่งในกรณีของไทยมิได้เป็นเช่นนั้น และด้วยการที่เป็นที่ดินในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีน้อยมาก ลักษณะบูรณภาพหรือความสมบูรณ์ของการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (Historical integrity) ที่สำคัญของชาติจึงยังมีอยู่ครบถ้วน (ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, 2547) สำหรับกระบวนการอนุรักษ์กลุ่มอาคารที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ที่เกิดขึ้นในปี 2557 นั้น การอนุรักษ์ใช้วิธีการฟื้นฟู (Rehabilitation) เป็นวิธีที่ยอมให้มีการปรับโครงสร้างบางอย่างได้เพื่อประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน ขณะเดียวกันคงไว้ซึ่งการรักษาคุณค่าสำคัญโบราณสถาน ซึ่งจะแตกต่างกันโบราณสถานประเภทวัดหรือวังเก่าที่เรียกว่าการบูรณะ (Conservation) ที่เน้นการทำให้คงสภาพดั้งเดิมไว้ ซึ่งถือเป็นคุณค่าของอดีต แต่การฟื้นฟูในครั้งนี้ได้ระมัดระวังที่จะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่องค์ประกอบที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่รับรู้ได้ มีการรักษาส่วนของอาคารหลักที่เป็นโครงสร้างดั้งเดิมทั้งหมดเอาไว้ พร้อมกับมีการเสริมความแข็งแรงของ

โครงสร้างเดิม รวมทั้งการแยกส่วนโครงสร้างที่เพิ่มเติมเข้าไปอย่างชัดเจนซึ่งจะไม่ทำให้เกิดปัญหาแก่โครงสร้างเดิมในอนาคต ในส่วนของอาคารเดิมได้มีการรักษาองค์ประกอบ วัสดุ และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การดำเนินการอนุรักษ์อาคารของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ตามแนวคิดข้างต้นเป็นที่มาของการได้รับรางวัลงานอนุรักษ์ชมรมคทททางสถาปัตยกรรมชุมชน ระดับดีมาก จากสมาคมสถาปนิกสยามฯ ในปี 2566 เนื่องจากมีกระบวนการอนุรักษ์ที่ครบถ้วน ประกอบด้วย การศึกษาประวัติของอาคารและที่ตั้ง การศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบของอาคารในช่วงเวลาต่าง ๆ การขุดตรวจทางโบราณคดี ตลอดจนมีการประเมินสภาพอาคาร มีการเลือกเทคนิควิธีการอนุรักษ์ แก้ไขปัญหาความเสื่อมสภาพของอาคาร แก้ไขการต่อเติมและรื้อสร้างใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา มีผลให้คุณค่าของความเป็นกลุ่มอาคารประวัติศาสตร์ของชุมชนกลับคืนมาได้อีกครั้ง รวมทั้งได้แก้ปัญหาข้อจำกัดต่าง ๆ จากมูลค่าของที่ดิน ความต้องการในเรื่องพื้นที่ใช้สอยและงานระบบต่าง ๆ ได้อย่างสร้างสรรค์ นับเป็นตัวอย่างของโครงการปรับประโยชน์ใช้สอย กลุ่มตึกแถวเก่าเพื่อใช้งาน และการบริหารจัดการพื้นที่ที่สามารถรักษาสมดุลของการอนุรักษ์และการพัฒนา ที่มีผลดีต่อเศรษฐกิจและสังคม และถือเป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการริเริ่มโดยชุมชนเองเป็นครั้งแรก (สมาคมสถาปนิกสยาม, 2566)

ภาพที่ 11 ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ก่อนการฟื้นฟู
(ที่มา: กรมศิลปากร, 2546)

ภาพที่ 12 ชุมชนเลื่อนฤทธิ์หลังการฟื้นฟู
(ที่มา: โครงการชุมชนเลื่อนฤทธิ์เยาวราช, 2557)

ภาพที่ 13 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของตึกแถวของชุมชนเลื่อนฤทธิ์ (ที่มา: เอกชัย เอื้อธรรพสิริ, 2563)

การเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ของคนเมือง

ภายหลังการฟื้นฟูแล้วเสร็จ นอกจากจะมีผู้เช่ารายเดิมและผู้เช่ารายใหม่เข้ามาเปิดดำเนินการค้าขายและพักอาศัยในชุมชนแล้ว องค์กรชุมชนยังได้เปิดพื้นที่ของชุมชนให้เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural place) ให้กับกลุ่มคนจากภายนอกชุมชนได้เข้ามาใช้ประโยชน์พื้นที่ภายในและภายนอกอาคาร ในการทำกิจกรรมหลากหลายรูปแบบ นอกจากนี้ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ ได้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยโครงการเรื่อง “การสำรวจศักยภาพของการพัฒนาเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม : กรณีศึกษาย่านเยาวราช-เจริญกรุง” ซึ่งได้มีแผนงานที่จะสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมทางศิลปะและวัฒนธรรม เพื่อรักษา รื้อฟื้น และสร้างภาพลักษณ์ (Rebranding) ของชุมชนขึ้นใหม่จากทุนทางวัฒนธรรม การสร้างกลไกให้เกิดการพัฒนาแบบธุรกิจสร้างสรรค์ในชุมชน รวมทั้งการศึกษาความเป็นไปได้ของวัตถุดิบหรือผลิตภัณฑ์ในเชิงพาณิชย์ของชุมชนและระหว่างชุมชนข้างเคียง (เช่นผ้าหรือวิธีการผลิตผ้า) ในอนาคตด้วย ยิ่งไปกว่านั้นในปัจจุบันชุมชนได้เป็นที่ตั้งของโครงการ “Culture Connex นำร่องกลไกการเชื่อมต่อกับทุนทางวัฒนธรรม” โดยโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างระบบการบริหารจัดการให้เกิดพื้นที่กลาง ช่องทาง และกิจกรรมในการใช้ประโยชน์จากโครงการวิจัยด้านทุนทางวัฒนธรรม ภายใต้กำกับกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และ

นวัตกรรมให้การสนับสนุน ซึ่งจะสร้างกิจกรรมการพัฒนาระบบและกลไกเชื่อมโยงเครือข่ายวิจัยด้านทุนทางวัฒนธรรมและแผนที่วัฒนธรรม (Cultural map) และกิจกรรมส่งเสริมการจำหน่ายผลิตภัณฑ์และบริการทางวัฒนธรรม รวมถึงการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างการรับรู้สู่สาธารณะ ทั้งนี้จากการสำรวจข้อมูลการจัดกิจกรรมในพื้นที่ของชุมชนตั้งแต่ปี 2561 โดยผู้เขียนจากการสำรวจเชิงโครงการชุมชนเลื่อนฤทธิ์ และการสำรวจพื้นที่ของชุมชน สามารถสรุปกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ดังนี้

1. พื้นที่แสดงนิทรรศการและผลงานด้านศิลปะของนักศึกษาสถาบันอุดมศึกษาในเขตเมือง เช่น การแสดงศิลปะนิพนธ์ ผลงานด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ ภาพถ่าย ศิลปะประยุกต์ ผู้ประกอบการ การออกแบบเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ งานสถาปัตยกรรม โดยสถาบันอุดมศึกษาที่มีส่วนร่วม เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ วิทยาเขตเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร มหาวิทยาลัยพระจอมเกล้าธนบุรี สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง รวมไปถึงการแสดงผลงานด้านศิลปะของศิลปินอิสระ

2. พื้นที่แสดงวัฒนธรรมทางดนตรีของนักศึกษาสถาบันอุดมศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอนด้านดนตรี เช่น มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยมีกิจกรรมการแสดงดนตรีหลากหลายสไตล์ อาทิ ดนตรีแจส บลู มีความพยายามที่จะทำให้พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นถนนสายดนตรี หรือแม้กระทั่งการจัดกิจกรรมของคนในชุมชน โดยวงดุริยางค์เครื่องลมเยาวชนชนเลือนฤทธิ์ เป็นต้น

3. พื้นที่ทางวิชาการ สำหรับการจัดอบรม เสวนา บรรยายพิเศษ และการเปิดตัวผลิตภัณฑ์ในประเด็นด้านศิลปวัฒนธรรม และเทคโนโลยี เช่น การจัดเวิร์กชอป วาดภาพลายเส้น งานศิลปะแบบ Performance Art เครื่องดนตรีทองเหลือง การทำชาและขนม การปั้นเครื่องปั้นดินเผาที่ระลึก การบรรยายพิเศษแนะนำแนวการศึกษาต่อด้านดนตรี การเสวนาวิชาการเพื่อเพิ่มมูลค่าศิลปะท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์ผ่านเทคโนโลยี การเปิดตัวแพลตฟอร์มเรียกรับส่งอาหารสัญชาติไทย (Eats hub) เป็นต้น

4. พื้นที่ศึกษาดูงาน ของนักศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ ที่มาเยี่ยมชมชุมชนซึ่งจะได้เรียนรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา พัฒนาของพื้นที่ การศึกษาการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมชุมชน โบราณวัตถุที่ขุดพบ การจัดการองค์กรชุมชน การเลือกซื้อสินค้าทางวัฒนธรรมที่มีการจัดจำหน่ายในพื้นที่ชุมชน การเป็นจุดแวะพักของกิจกรรม Walk rally เล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์วิถีชีวิตเยาวราช เป็นต้น

5. พื้นที่จัดงานในโอกาสพิเศษ หรือการจัดงานตามเทศกาลประเพณี เพื่อใช้งานดังกล่าวเป็นสื่อในการสร้างสรรค์สังคมเมืองให้น่าอยู่ เช่น การจัดโครงการฟื้นฟูเมือง ซึ่งมีการรวบรวมกิจกรรมทางวิชาการและวัฒนธรรมไว้หลายด้าน ได้แก่ การจัดนิทรรศการให้ความรู้ การอนุรักษ์ชุมชนเมือง การแสดงทางวัฒนธรรมโขน การเชิดสิงโต หุ่นกระบอก กลองยาว ปี่พาทย์ไทย เป็นต้น การจำหน่ายอาหารและสินค้า

ทางวัฒนธรรม โครงการจัดงานเทศกาลออกแบบที่นำเสนอวิสัยทัศน์และผลงานที่ช่วยเสริมศักยภาพให้กับ กรุงเทพมหานคร การจัดกิจกรรมไหว้พระจันทร์ “จงชีวิเจีย” ในเดือนเก้า ที่รวบรวมทางวัฒนธรรมเงินอย่างครบครัน

กิจกรรมที่จัดขึ้นบนพื้นที่ของชุมชนได้ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศความเป็นเมืองให้กับ กรุงเทพมหานครที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม และยังเป็นพื้นที่สำหรับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีความสนใจในประเด็นทางสังคมและวิชาการร่วมกัน ได้รับสุนทรียภาพอันเกิดขึ้นจากการสัมผัสงานทางวัฒนธรรม อีกทั้งยังนำไปสู่การสร้างสรรค์ หรือต่อยอดแนวความคิดใหม่ ๆ ให้กับ การท่องเที่ยวและเศรษฐกิจของเมือง ตลอดจนสร้างสีสันและความผ่อนคลายให้กับคนเมืองในอีกทางหนึ่งด้วย

ภาพที่ 14 การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์
(ที่มา: โครงการชุมชนเลื่อนฤทธิ์เยาวราช, 2568)

บทสรุป

ชุมชนเลื่อนฤทธิ์มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ จะเห็นได้ว่าพื้นที่ของชุมชนตั้งอยู่ในย่านใจกลางเมืองมาตั้งแต่อดีต ถือว่าเป็นย่านสำคัญตามแนวคิดของเออร์เนสต์ ดิบบิล เบอร์กัสส์ (Ernest W Burgess) (1925) ที่กล่าวว่าเขตใจกลางเมืองหรือศูนย์กลางของเมือง (CBD : Central business district) นับเป็นบริเวณที่เข้าถึงได้สะดวก จึงเป็นแหล่งที่ตั้งที่ได้เปรียบในการแข่งขันเชิงเศรษฐกิจ ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีศักยภาพสูง เหมาะสมแก่การลงทุนที่ดินมีราคาแพง กิจกรรมที่ตั้งอยู่ในเขตใจกลางเมืองจึงมักใช้พื้นที่น้อยแต่ค่าตอบแทนหรือผลกำไรที่ได้มีสูง เช่น ย่านศูนย์การค้า สถาบันทางการเงิน สำนักงานใหญ่ธนาคาร โรงแรม ร้านค้าหรู เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นเขตที่มีความพลุกพล่านของผู้คนในช่วงเวลากลางวันเพื่อทำธุรกิจตามหน่วยงานต่าง ๆ มีคนจำนวนน้อยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างถาวร เนื่องจากส่วนใหญ่จะเดินทางไปพักอาศัยอยู่เขตรอบนอก ผนวกกับการมีระบบสาธารณูปการ เช่น ถนนระบบขนส่งที่เชื่อมโยงถึงกัน ทำให้ง่ายต่อการเข้าถึงพื้นที่ ปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นที่มาของการใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างสูงสุดในแต่ละช่วงเวลาของชุมชน

การรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนเพื่อทำการฟื้นฟูอนุรักษ์อาคารสถาปัตยกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิการใช้พื้นที่ ถือเป็นหน่วยระดับชุมชนเมืองแห่งแรกในพื้นที่กรุงเทพมหานครที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินการ เนื่องจากประสบการณ์เลือ้อชุมชนเมืองในเขตเมืองเก่าของกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ฝ่ายของชุมชนจำต้องออกไปจากพื้นที่เกือบทุกกรณี โดยปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนแผนงานของชุมชนเป็นผลมาจากภาวะผู้นำของคณะกรรมการชุมชน โดยเฉพาะความเคารพและความไว้วางใจกับผู้นำขององค์กรชุมชน (จิราภา วรเสียงสุข และ อิทธิพร ชำประเสริฐ, 2551) รวมทั้งการยอมรับในข้อตกลงและกติการ่วมกัน ประกอบกับทรัพยากรด้านเงินทุนที่สมาชิกในชุมชนประสงค์ที่จะลงทุนเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้อย่างต่อเนื่อง

ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ในปัจจุบันนอกจากจะทำหน้าที่ในการเป็นแหล่งที่พักอาศัยและประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีบทบาทในทางวัฒนธรรมด้วย เนื่องจากมีความสำคัญในฐานะแหล่งศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดี การอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ถูกใช้เป็นที่ทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ของคนเมือง ดังที่ เมธี พิริยการนนท์ และ นพดล ตั้งสกุล, (2564) ได้อธิบายไว้ว่า พื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural space) สามารถเป็นได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรมเกี่ยวกับการใช้กิจกรรมการให้ความหมายในรูปแบบของวิถีชีวิต ประเพณีต่างๆ ความเชื่อ การต่อรอง และอำนาจทางสังคม ทั้งที่เป็นพื้นที่ที่แสดงถึงความสำคัญในอดีตหรือแสดงถึงความทันสมัย มีการเชื่อมโยงให้เห็นมิติความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นทั้งในบริบทของประวัติศาสตร์ชุมชน วิถีชีวิต วัฒนธรรม รวมไปถึงด้านอื่น ๆ

บทความวิชาการชิ้นนี้จึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาการของการศึกษาชุมชนเมืองของสังคมไทย โดยเฉพาะในมิติประวัติศาสตร์ ที่ชี้ให้เห็นถึงปัจจัยภายในและภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน การปรับตัวของชุมชน รวมทั้งในมิติวัฒนธรรม ที่ผู้สนใจสามารถนำไปเป็นกรณีตัวอย่างของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนด้านสถาปัตยกรรม โบราณคดี รวมทั้งพลังของชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อส่งเสริมโครงการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ให้กับสังคมเมือง

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2546). *รายงานการสำรวจตึกแถวชุมชนเลื่อนฤทธิ์*. กลุ่มวิชาการทะเบียนโบราณสถานและข้อมูลโบราณคดี สำนักโบราณคดี.
- กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. (2562). *โบราณคดีเมือง : โบราณคดีกรุงเทพมหานคร*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. (2557). *วิถีเลื่อนฤทธิ์ การอนุรักษ์ชุมชนชาวเวียงแห่งกรุงเทพมหานคร*. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กาญจนาคนันท์ (นามแฝง). (2545). *กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้* (พิมพ์ครั้งที่ 4) สารคดี.
- จิราภา วรเสียงสุข และอิทธิพร ขำประเสริฐ. (2551). *การศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวขององค์กรชุมชนเพื่อปกป้องสิทธิการใช้พื้นที่กรณีศึกษาชุมชนชั้นกลางแห่งหนึ่งในย่านเยาวราช*. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โครงการชุมชนเลื่อนฤทธิ์ เยาวราช. (2568). *ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูอาคารโบราณสถาน*. <https://www.facebook.com/Luenrit>.
- ชนน วัฒนะกุล. (2560). *การจัดการสารสนเทศภาคชนชั้นเผ่า กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีชุมชนเลื่อนฤทธิ์*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและสารสนเทศมรดกทางวัฒนธรรม. มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- ปัทมาวดี คนธิกามี และอุไร หงสกุล. (2531). ยุคทองสิ่งทอไทย. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม*. 25(3), 4-13.
- เมธี พิริยการนนท์ และนพดล ตั้งสกุล. (2564). ปรัชศน์บทความ: เรื่องพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ทางวัฒนธรรม และพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม. *วารสารหน้าจั่ว ประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมไทย*. 8(1), 134-158.
- ยงนิศร์ พิมลเสถียร. (2541). การอนุรักษ์ชุมชนประวัติศาสตร์ในเมือง กรณีศึกษาชุมชนซอยเลื่อนฤทธิ์ เขตสัมพันธวงศ์. *วารสารอาษา*. 41(02-03), 67-69.
- ยงนิศร์ พิมลเสถียร และคณะ. (2544). *รายงานขั้นสมบูรณ์ โครงการวางผังเฉพาะแห่งในพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ พื้นที่บริเวณย่านชุมชนเขตสัมพันธวงศ์*. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- วารสารเมืองโบราณ. (2561). *เป็นอยู่คือ : โบราณคดีในบางกอก*. <https://muangboranjournals.com/post/archaeo-in-Bangkok>
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2527). *คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 2 (2405-2486)*. รวมสาส์น.
- สมาคมสถาปนิกสยาม. (2566). *โครงการพัฒนาและอนุรักษ์พื้นที่ชุมชนเลื่อนฤทธิ์*. <https://asa.or.th/news/asa-conservation-awards-2023/2>

- สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. (ม.ป.ป.) รายงานการรวบรวมข้อมูลอาคารพาณิชย์ หมู่บ้าน
คุณหญิงเลื่อนฤทธิ์ ถนนเยาวราช แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร. กองโครงการ
อนุรักษ์ ฝ่ายส่งเสริมธุรกิจ.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2549). สำเพ็ง : ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ. ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชีย
ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมพระคลังข้างที่ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก.ร.5ค/30
เรื่อง เลื่อนฤทธิ์ยืมเงิน (6-8 สิงหาคม รศ.124)
- หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมพระคลังข้างที่ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก.ร.5ค/10
เรื่อง เรื่องราวเลื่อนฤทธิ์ เรื่องที่ตลาด (28 กุมภาพันธ์ รศ.110)
- อิทธิพร ขำประเสริฐ. (2550). *กระบวนการสร้างภาพแสดงแทนเพื่อสิทธิเชิงพื้นที่*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- อิทธิพร ขำประเสริฐ. (2551). *ประวัติศาสตร์ชุมชนในเขตเมืองเก่า : ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ เขตสัมพันธวงศ์
กรุงเทพมหานคร*. มหาวิทยาลัยคริสเตียน.
- เอกชัย เอื้อธารพิสิฐ. (2563). *ชุมชนเลื่อนฤทธิ์กับรางวัลอนุรักษ์*. <https://anurakmag.com/art-and-culture/06/08/2023/luanrit-community-with-conservation-award/>
- Burgess, E. (1925). *The growth of the city: An introduction to a research project*. University of
Chicago Press.
- Worasiangasuk, J., & Khumprasert, I. (2011). How middle class move to defend their space :
A case study of an area in chinatown. *Thammasat Review*. 14(1), 131-151.